

ВІН ЖИВ УКРАЇНОЮ...

Борис Лазаревський

Департамент культури і туризму
Полтавської обласної державної адміністрації
Обласна бібліотека для юнацтва
імені Олеся Гончара

ВІН ЖИВ УКРАЇНОЮ...

*до 150-річчя від дня народження та 85-річчя пам'яті
письменника Б. О. Лазаревського*

Біобібліографічний нарис

Полтава – 2021

УДК 01:821(477.53)

В-41

Упорядник : Надія Михайлівна Требіна

«Він жив Україною...» : біобібліографічний нарис : до 150-річчя від дня народження та 85-річчя пам'яті письменника

Б. О. Лазаревського / упорядник Н. М. Требіна. – Полтава, 2021. – 32 с.

Багато талановитих українців було розкидано по світах, багато відбувалося трагедій духу, коли душа тяглася до правічних коренів...

І нині ми намагаємося повернути втрачене, повернути імена тих, хто колись відірвався від рідної землі. Серед цих постатей уродженець м. Полтава, письменник Борис Олександрович Лазаревський, син видатного українського історика Олександра Лазаревського, який сьогодні малознаний, маловідомий для сучасного молодого читача.

Ми намагалися відшукати крупиці матеріалів про нього, так як Лазаревський народився, виріс, навчався, працював в Україні, але, волею обставин, змушений був покинути рідну землю.

У біобібліографічному нарисі дев'ять розділів, список використаної літератури подається у зворотно-хронологічному порядку.

Адресується посібник бібліотекарям, вчителям, студентам, старшокласникам.

ЗМІСТ

СЛАВНОГО РОДУ НАЩАДОК	4
ЖИТТЄВІ ШЛЯХИ-ДОРОГИ	7
➤ Особисте життя	10
ШАНУВАЛЬНИК І ПОСЛІДОВНИК А. П.ЧЕХОВА.....	11
НА ПИСЬМЕННИЦЬКІЙ СТЕЗІ	13
В ЕМІГРАЦІЇ	15
УКРАЇНА ЖИЛА В ЙОГО ДУШІ	19
ОСТАННІЙ АКОРД	23
СПОГАДИ. ЦІКАВІ ФАКТИ	23
СВІТЛИНИ З СІМЕЙНОГО АЛЬБОМУ.....	28
ЛІТЕРАТУРА	29
➤ Твори Б. О. Лазаревського (надруковані на батьківщині у 80-их, 2000-их рр.)	29
➤ Про Б. О. Лазаревського	29

СЛАВНОГО РОДУ НАЩАДОК

Ой, роде наш красний,

Роде наш прекрасний...

Українська народна пісня

ЛАЗАРЕВСЬКІ – козацько-старшинський (згодом – дворянський) рід. Походить від козаків Лазоренків, які за реєстрами 1711 і 1736 були приписані до Конотопської сотні Ніжинського полку. Одна з відомих гілок цього роду була заснована військовим товаришем Ананієм Лазоренком. Його онук – Степан Леонтійович (р. н. невід. – 1803) – став конотопським кушніром, купив у 1761–73 рр. землю у м. Конотоп, вернувся в стан козаків і змінив прізвище на Лазаревський як на більш шляхетне.

Після ліквідації української козацької державності і видання 21 квітня 1785 імператрицею Катериною II «Грамоти на права, вольности и преимущества российского дворянства», так званої «Жалуваної грамоти дворянству», Степан Леонтійович 10 жовтня 1786 за рішенням дворянських зборів Новгород-Сіверського намісництва отримав спадкове дворянство за військову службу предків і був внесений з нащадками у 2-гу частину дворянської родовідної книги Новгород-Сіверського намісництва.

Проте в 1790-х рр., із запровадженням у Російській імперії значних обмежень щодо зарахування до дворянського стану, насамперед, через обов'язкове затвердження прав на дворянство Правительствующим Сенатом, Лазаревський та його діти втратили права на дворянство.

Дід Бориса – Матвій Ілліч Лазаревський (1788–1857) – титулярний радник. Отримав домашню освіту. Служив у конотопських підкоморському та повітовому судах (1797–1832). Був нагороджений орденом святого Володимира, завдяки чому 1836 року повернув своєму роду право на

спадкове дворянство. Написав мемуари «Памяти мои». Бабуся – Опанасія Олексіївна (1798–1879) – представниця українського козацько-старшинського роду Лашинських.

Подружжя Матвія і Опанасії Лазаревських мало шестеро синів: Василя, Михайла, Федора, Якова, Олександра, Івана. Брати допомагали один одному, трималися один одного: *«спільна дружба об'єднувала нас до останніх днів»* – писав Олександр.

Всі вони здобули університетську освіту, мали високий статус у тодішньому суспільстві.

Рід піднявся від козака до дійсного статського радника.

Буревійний початок ХХ століття по-різному вплинув на долю членів родини, їх дітей, він розкидав їх по світах.

* * *

Батько Бориса – Олександр Матвійович Лазаревський (20.06.1834–13.04.1902) гімназію закінчив у двадцять років, бо в свій час не було коштів на домашню освіту, але юнак надолужив своє старанністю і невтомною працею.

1858 року Олександр закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету, здобувши ступінь кандидата наук. Того ж року видав «Указатель для изучения Малороссийского края».

Великий вплив на формування демократичного світогляду О. Лазаревського мала дружба з Т. Г. Шевченком.

Вірш «Вечір» («Садок вишневий коло хати») присвячений матері братів Лазаревських Опанасії Олексіївні. Ще до

особистого знайомства з матінкою Лазаревських поет багато чув про неї від її синів. Живучи інтересами своїх хлопців, вона брала участь у долі поета і полюбила його, не знаючи особисто.

Одержавши від Шевченка в подарунок офорт «Свята родина» з дарчим надписом *«Афанасии Алексеевне Лазаревской в знак глубокого уважения. Т. Шевченко»*, привезений сином Іваном в Гирявку, Опанасія Олексіївна була надзвичайно зворушена.

У листі до неї Т. Шевченко писав: *«... Благородных сыновей Ваших я привык называть моими родными братьями, позвольте же Вас называть моей родною, невиданной и искренне любимой матерью и примите сердечный сыновий поцелуй от глубоко любящего Вас Шевченко»*.

У лютому 1860 року Тарас подарував Олександрю «Кобзар» з присвятою: *«Чистому сердцем доброму козакові Олександрю Лазаревському. Кобзар. Тарас. 6 лютого 1860 року»*.

Він доглядав тяжко хворого поета до самої смерті, супроводжував разом з побратимами труну з його тілом в Україну.

Олександр Лазаревський став засновником шевченкознавчої мемуаристики і біографістики. В день смерті Великого Кобзаря в петербурзькій газеті «Северная пчела» з'явилася його публікація «Последний день жизни Т. Г. Шевченко», а через рік «Основа» надрукувала «Материалы для биографии Т. Г. Шевченко», що було першою спробою систематизації біографічних відомостей про поета.

У вересні 1865 року Олександр Матвійович одружився з вісімнадцятирічною Катериною Федорівною Лацинською (1847–1872), односільчанкою, родичкою по лінії матері. Через це довелося просити дозволу на шлюб у архієрея.

7 листопада 1868 року О. Лазаревського було призначено членом Полтавського окружного суду. Він не був підготовлений до судової роботи, тому взявся за науку: «сиджу вдома, та вчусь грамоти...», – писав дружині.

Оволодівши самотужки теорією права, Олександр успішно здав іспити і став «цивілістом», тобто фахівцем з цивільного права.

Родинне щастя Лазаревського було недовгим. Дружина захворіла на сухоти і в липні 1872 року померла, залишивши на руках чоловіка двох дітей – п'ятирічну Ганну і півторарічного Бориса. Через чотири роки Олександр Матвійович одружився вдруге з Г. М. Шрамченко, яка своєю ніжною, м'якою вдачею завоювала серця Ганни і Бориса, стала ще матір'ю молодших дітей – Гліба і Катрусі.

З 1880 року Олександр Матвійович працював у Київському окружному суді. В цей період починається його плідна наукова діяльність. Предметом його досліджень були актуальні питання з історії селянського життя, з економіки, соціальних відносин в Україні другої половини XVII і XVIII ст.

«Людиною науки» величали його сучасники, він написав більше ніж 400 наукових праць з історії України, зокрема, Олександр Матвійович – автор цінних збірок документів з історії Полтавщини: «Щоденник генерального підскарб'я Я. Марковича», «Історичний нарис Полтавської Лубенщини».

ЖИТТЄВІ ШЛЯХИ-ДОРОГИ

Мене водило в безвісті життя...

Д. Павличко
(1929 р. н.),
український поет

Лазаревський Борис Олександрович народився 7 квітня 1871 року в м. Полтава. Вчився спершу у Полтавській гімназії, потім у 2-й Київській гімназії, пізніше – у Колегії Павла Галагана. 1892 року, завершивши навчання у

колегії, вступив на юридичний факультет Новоросійського університету в м. Одеса. Через рік перевівся до Київського університету святого Володимира. Під час навчання захоплювався судовою медициною, судовою психопатологією. Закінчивши курс університетської науки 1896 року, випускні іспити склав згодом, 1897 року.

З весни до осені 1896 року – працював помічником машиніста паровозного депо станції Козятин Південно-Західної залізниці. Отримавши диплом, 1897 року був зарахований помічником секретаря Севастопольського військово-морського суду (з 1902 по 1904 рік працював уже секретарем).

З початку 1904 року виконував обов'язки слідчого у Владивостоцькому військово-морському суді, від серпня займав посаду прокурора. Намагався відвернути смертні вироки на процесах, які вів.

Брав участь у російсько-японській війні (1904–1905 рр.), але через хворобу («неврастенія») був евакуйований у шестимісячну відпустку.

Восени 1905 року Борис Олександрович отримав призначення на посаду товариша прокурора Кронштадтського військово-морського суду. Він вітав Маніфест 17 жовтня 1905 року, виданий імператором Миколою Другим.

1906 року Лазаревського за *«негідне ставлення до заходів із придушення бунту матросів у Севастополі»* звільнили у запас і перевели до резерву флоту.

Від літа 1916 року – був на посаді діловода Управління з прискореної підготовки офіцерів для флоту в Севастополі. Борис Олександрович подав прохання про зарахування його до штату морського відомства.

На початку 1917 року за рекомендацією начальника Головного морського штабу адмірала

Костянтин Стеценка (1862–1920) секретарював у навчальному відділі цього органу в Санкт-Петербурзі.

У чині титулярного радника (на флоті – старшого лейтенанта) завідував прийомом до числа гардемаринів осіб із вищою освітою.

Після Лютневої революції 1917 року Борис Олександрович – капітан військово-морського судового відомства, займав посаду обер-аудитора в штабі начальника 2-ї бригади лінійних кораблів Чорноморського флоту. Повернувшись до Севастополя в серпні цього ж року, перебував на крейсері «Алмаз».

1917 року став свідком розправи матросів над офіцерами, яка його потрясла.

Наприкінці 1917 року переїхав до м. Ростов-на-Дону. 25 травня 1918 року, після встановлення в Україні влади гетьмана Павла Скоропадського, був запрошений до Києва в розпорядження Українського військового прокурора. Від серпня того ж року – офіцер для доручень при військовому міністрові Української Держави.

В лютому 1919 року, за влади Директорії Української Народної Республіки, Лазаревського прикомандирували до Українського Головного морського штабу в Севастополі, наступного місяця включили до складу спеціальної портової комісії по Миколаєву й Херсону.

Політична ситуація в Україні була нестабільною, влада переходила з рук у руки, в усьому відчувалася непевність, невизначеність.

Лазаревський перебрався в Ростов-на-Дону, звідти – у м. Тифліс (нині – Тбілісі, Грузія). 1920 року переїхав до м. Батум (нині – Батумі, Грузія).

До 1921 року служив контролером на французькому пароплаві пасажирської лінії Батум – Марсель.

Борис Олександрович не сприйняв захоплення влади більшовиками, тому вирішив емігрувати.

Особисте життя

1907 року перша дружина Бориса Олександровича – Лазаревська (Мельникова) Лідія Миколаївна зрадила чоловіка з відомим прозаїком і драматургом І. Д. Сургучовим (1881–1956), що призвело до розриву сімейних стосунків. 1909 року вона померла у віці 31 року. В них росла донька Віра, з ким вона потім виховувалась немає відомостей.

* * *

Другий раз Борис Олександрович одружився незадовго до Жовтневого перевороту, на Ользі Афанасіївні Мірошніченко, 9 лютого 1918 року у них народилася дочка Вікторія. Через півтора року він виїхав в еміграцію, але його дружина не поїхала з ним, тому, що донька в цей час хворіла дифтерією.

* * *

У мережі Інтернет знайдений запис Світлани Войтович (від 22.09.2014 року) біля фотографій Б. О. Лазаревського в «Большом русском альбоме», ось що вона пише (перекладено мною з російської):

«Мій дід. Щирий, відданий, гарячий. Моя бабуся Ольга Афанасіївна Мірошніченко (Лазаревська) була його другою дружиною – обожнювана Оленька, але в Париж з ним не поїхала і маму мою [Вікторію] народила в Севастополі. Видно, не дуже любила.

Приємно із публікацій хоч щось узнати про рідну людину, почуття дуже суперечливі. Боляче було узнати, що він помер раптово у метро, в Парижі, будучи жебраком і цілковито самотнім. Різонуло, як по-живому. Світла пам'ять і вдячність за те, що стала *«талановитим читачем»*, здатним відрізнити хороше від поганого, успадкований неординарний художній смак і, взагалі, смак до життя, яке сталося, між іншим при безпосередній його участі!».

До речі, батько Світлани займається виноградарством і у їхньому винограднику, мабуть, не випадково є сорт «Пам'ять Лазаревського».

ШАНУВАЛЬНИК І ПОСЛІДОВНИК А. П. ЧЕХОВА

Я «прокоптився» Чеховим...

Б. Лазаревський

4 вересня 1899 року у двері флігеля Чеховської дачі в Аутці (Стара Ялта) постукав молодий чоловік високого зросту, білявий, з легкою борідкою. Представився: «Я Лазаревський». Так Борис Олександрович зустрівся і познайомився з А. П. Чеховим, палким шанувальником і завзятим послідовником якого був з 15-річного віку. Про наслідування ним Чехова відзначалося майже в кожному критичному відгуку на його твори.

Цьому візиту передувала така подія.

Літом 1899 року у севастопольській газеті «Крымский вестник» вийшла анонімна рецензія на першу книга оповідань Лазаревського «Забутые люди» (1899). Відмічалось, що «зовнішній вигляд її вельми непоганий, чого не можна сказати про її внутрішній зміст: шаблонні теми, нудні герої, а що найгірше – шаблонні описи».

В той же день Лазаревський надіслав Чехову свою книгу і перший лист

до нього. Він просив Чехова: *«Скажіть мені, як добра і чесна людина, чи права редакція газети? Що робити? Невже не писати нічого, що інколи хвилює? Думаю, що Ви відповісте мені».*

Не дочекавшись відповіді, поїхав сам.

Антон Павлович заспокоїв літератора-початківця, порадивши, що книги треба видавати в столиці, а не в провінції, де довго можна залишитися малопомітним.

Чехов з перших слів розмови зрозумів, що Лазаревський провінціал, житель півдня України, *«у всіх оповіданнях це проглядається, так і чується»*, розповівши Борису Олександровичу, що він теж українського походження, в дитинстві розмовляв українською мовою.

Довідка: (прізвище діда – Чех, під час перепису 1897 року Антон Павлович назвав себе *«малоросіянином»*, в цьому терміні тоді не було нічого негативного, у листах він використовував зворот *«в Україні»*. Мріяв купити хату в Полтавській губернії і жити там влітку).

Для Лазаревського це була в повному розумінні доленосна зустріч.

Борис Олександрович відчув у Чехові *«рідну кров»*, у одному з листів до нього намалював акварельну віньєтку з українським сільським пейзажем.

У 1900–1903 рр. Лазаревський неодноразово відвідував А. П. Чехова.

Отримавши книгу *«Повістей і оповідань»* Б. Лазаревського, Чехов написав йому в липні 1903 року: *«Я прочитав її всю і можу тепер сказати, що Ви зробили величезний крок вперед і що Ви молодець. Мова місяцями вишукана»*.

В Лазаревському традиційно вбачають не дуже умілого імітатора А. П. Чехова, до якого він ставився з неприхованим обожнюванням.

Мені, – згадував письменник С. М. Сергєєв-Ценський (1875–1958), – Лазаревський при першому знайомстві відрекомендувався як шанувальник і послідовник Чехова:

«Пишу як Чехов! Ось Ви побачите, – я вам принесу свої книги... Я був у Ясній Полянї у Толстого і йому сказав, що я – чеховець. Навіть і в книзі для відвідувачів, де ж, звичайно, всі на запитання, хто ваш улюблений письменник, повинні були писати – з ввічливості, розуміється, Лев Толстой, – я написав Антон Павлович Чехов. З тим і пішов від Толстого...».

Антон Павлович закликав Бориса Олександровича до творчої самостійності, читав і правив рукописи деяких його оповідань, рекомендував їх редакціям журналів.

Лазаревський – автор ряду мемуарних публікацій про Чехова, одна з яких вміщена у збірнику найбільш значимих мемуарів «**А. П. Чехов в воспоминаниях современников**» .

У ній він розповідає, як одного разу проводжав Антона Павловича на вокзал у Севастополі по дорозі у Москву: *«Треба, по можливості, все бачити і все знати, – сказав Чехов. – Поживіть у Петербурзі, поживіть за кордоном, побувайте в Сибіру, на Далекому Сході...»*.

Так реально і склалася біографія Лазаревського: служив на Далекому Сході, жив у Петербурзі, а потім і за кордоном – в еміграції...

Чехов і визначив обличчя Лазаревського-літератора. Не випадково, переживаючи смерть улюбленого письменника і людини, Борис Олександрович записав у щоденнику (липень 1904 року): *«Точно половину і мого життя відірвали...»*.

У найбільшій бібліотеці Російської Федерації (РДБ) та РДАЛІ (державному архіві літератури) зберігаються 92 листи Лазаревського до Чехова і 14 листів Чехова до нашого земляка.

НА ПИСЬМЕННОЦЬКІЙ СТЕЗІ...

*Найкращий український письменник
нашої сучасності.*

І. Бунін (1870–1953), лауреат
Нобелівської премії з літератури

Студентським дебютом Бориса Олександровича у літературі було оповідання «Последняя услуга» («Киевлянин». – 1894. – 19-20 декабрия), потім він публікувався у газетах «Киевская мысль», «Южное обозрение», «Крымский вестник», «Елизаветградские новости».

Лазаревський писав, в основному, російською мовою, пізніше українською було написано декілька творів (говорив, що *«їх мало, але кожне – це частина мого серця»*).

1899 року в Одесі вийшла його збірка прози з життя залізничників *«Забытые люди»*, яку Лазаревський пізніше назвав *«книгою до такої міри слабою в художньому відношенні, що не хочеться про неї згадувати»*.

1902 року у журналі *«Русское богатство»* надрукував, позитивно поціноване критикою, оповідання *«Сирэн»*, тоді ж на шпальтах місячника *«Киевская старина»* – рецензію на твір: *«Любич Е. Н. Из жизни. (Одеса, 1902)»*, наступного року – повість *«Святой город»*, присвячену пам'яті рідного дядька по матері, віце-адмірала Ф. А. Лашинського (1849–1917).

У Севастополі на вечорі пам'яті Т. Г. Шевченка у лютому 1902 року виступив з нарисом про ставлення Кобзаря до близьких йому людей.

15 березня 1903 року на подібному зібранні декламував Шевченкову поему *«Наймичка»*. Надсилав кореспонденції головному редактору журналу *«Киевская старина»* В. П. Науменку (1852–1919) про ці літературно-мистецькі заходи.

У Москві, починаючи з 1903 і до 1906 року уклав двохтомник повістей і оповідань. Рецензуючи збірник *«Повістей і оповідань»* (1903), соратник молодого Максима Горького М. П. Ашешов (1866–1923) написав: *«У пана Лазаревського безперечний таланти і прекрасна письменницька техніка. Він добре і життєво малює типи, стисло аналізує, уміє вкласти почуття і в непомітні драми, які зображує»*.

З 1906 року Борис Олександрович став на шлях професійної літературної діяльності. Його творчим кредо були слова: *«Сила художньої творчості не в темі, а в щирості автора. Чим більший таланти, тим миліші йому теми вічні»*.

Переїхавши до Санкт-Петербурга, вів богемне життя, зупинявся у популярних серед письменників готелях, брав участь у письменницьких спектаклях, засіданнях. Лазаревський легко заводив знайомства з відомими

письменниками, наприклад, з Л. М. Толстим у Ясній Полянці, В. Г. Короленком у Полтаві.

Співробітничав із журналами «Вестник Европы», «Русская мысль», «Журнал для всех», «Образование», «Нива», «Искорки», «Пробуждение», «Всеобщий ежемесячник» та іншими.

Одну за одною видав декілька книжок, зокрема, «Рассказы» (1908), «Девушки» (1910), «Семья» (1910), два видання зібрань творів (у Петербурзькому товаристві «Просвещение», в серії відомих російських і зарубіжних авторів).

Підтримував дружні взаємини з правником А. Ф. Коні (1844–1927), художником І. Ю. Рєпіним (1844–1930), художником, письменником М. К. Рєрїхом (1874–1947), театральним діячем В. Е. Меєрхольдом (1874–1940) та багатьма іншими діячами культури.

Підготував декілька статей, присвячених біографії Т. Г. Шевченка, його творчості.

У період Першої світової війни співпрацював із журналом «Лукоморье», надрукував статтю «Писательская работа» в «Журнале журналов» (1915, № 1).

Побачили світ окремі видання: «Во время войны» (1915), «Вечное» (1915), «Любимое» (1916), «Новые девушки» (1916), «Сердце Анюты» (1917), «Целая жизнь» (1917), «Вэня: История одной женской души» (1917).

В ЕМІГРАЦІЇ

Дим Вітчизни світліше вогню на чужині.

Лукіан, давньогрецький письменник

Еволюція творчості [Лазаревського] воістину дивовижна – від художника, що наслідував кумирів

(Чехова, наприклад), до виролого в еміграції письменника неабиякого, що знайшов власний голос.

М. Михайлова, професор, літературознавець

Борис Лазаревський був яскравим представником першої хвилі еміграції. Спочатку емігрував до Константинополя (з 1930 – Стамбул), там 1920 року були опубліковані дві його книги – «Вдова капітана» та «Мое сердце. Душа женщины».

Потім шлях його проліг до Берліна (Німеччина), де 1921 року зміг видати такі збірники оповідань: «Душа женщины и другие рассказы», «Mademoiselle Мари и другие рассказы», «Обреченные и другие рассказы».

Лазаревського вважали плодовитим письменником, хоч творчість його оцінювалась не дуже високо.

Але судження про одне з його оповідань, вимогливого до творчості колег по цеху, письменника І. О. Буніна (1870–1953), висловлене у листі від 16 грудня 1921 року, підняло авторитет Лазаревського у письменницьких колах: *«Прочитав Ваше оповідання «Темна ніч». Що за диво? Жодного з недоліків Ваших! (Даруйте, дорогий, це я по дружньому!) Так добре, як я давно не читав узагалі оповідань! Все, все чудово!»*.

Деякий час він пробув у Чехословаччині, їздив туди на курорт Бехине «для поправки здоров'я».

Борис Олександрович швидко вивчив чеську мову, завів знайомства з багатьма відомими чеськими діячами, навіть з першим Президентом Чеської Республіки Т. Масариком (1850–1937).

Дякуючи цьому письменник до 1930 року отримував матеріальну допомогу від Президента, уряду Чеської Республіки.

В перекладі чеською вийшло п'ять книг Лазаревського. В оповіданнях «Чех», «Мажена» виведені образи людей, з якими його зводила доля. Наприклад, Мажена – це реальна дівчина, з якою у нього був роман, чому є підтвердження у листах до О. І. Купріна.

Вірогідно, що «Щоденники» за 1920–1922 рр. письменник передав на збереження у Літературний архів Музею національної писемності Чехії.

Надії на повернення в Україну танули з кожним днем, з кожним роком, по мірі того, як курсував він між Константинополем, Парижем, Берліном, Прагою.

Зрештою, Лазаревський повернувся до Парижа, де йому подобалося жити, став членом тамтешнього Морського зібрання та інших товариств, зійшовся з іншими емігрантами, яких у столиці Франції було немало.

Треба віддати Борису Олександровичу належне: він був колишнім моряком, загартованим і звичним до зміни ситуацій, умів пристосовуватися до різних обставин. Був комунікабельним, спілкувався з багатьма людьми, тим більше, що еміграція, практично, зрівняла всіх.

За оцінкою письменника О. М. Толстого (1883–1945), Лазаревський відносився до групи письменників в Парижі, які найбільш непримиримо були налаштовані проти більшовиків.

Представники Української Народної Республіки створили в Парижі «Союз українських емігрантських організацій», друкованим органом якого був тижневик «Тризуб», створений 1925 року за ініціативою С. В. Петлюри (1879–1926).

Так як, Борис Олександрович в свій час займав посади у військовому відомстві УНР, то він теж долучився до їхнього Союзу, підтримував зв'язки з тижневиком «Тризуб» до останніх днів, був автором рубрики в ньому «Шматочки минулого», виступав на вечорах українських поетів і письменників (1920–1930 рр.).

Товаришував з письменником О. І. Купріним (1870–1938), вони час від часу листувалися. Ось рядки з листів О. І. Купріна (1922 рік):

«... Оповідання твої дуже хороші, і мені сердечно шкода, що вихід їх сповільнився»;

«Будь ласка, пиши цікавіше...» .

Борис Олександрович виступав у календарі «Дніпро», часописах «Українське слово», «Морской сборник», «Студенческие годы», «Мир искусства», «Общее дело» та інших.

Книги Лазаревського виходили одна за одною: «Птицы ночные» (1921), «Темная ночь» (1923), «Грех Парижа» (Рига, 1928), «Голос Родины: Новые рассказы» (1928).

В оповіданнях періоду еміграції описані життя і побут людей, які загубилися на чужині, їхні поневіряння.

В одній із паризьких газет (номер від 04.02.1928) Бориса Олександровича назвали *«одним з найбільш витончених художників побуту, російським Мопассаном»*, він тішився таким порівнянням з французьким класиком.

Лазаревський був також членом Співки російських письменників і журналістів, брав участь у благодійних балах Співки.

Виступав з читанням своїх творів в російському артистичному товаристві, Товаристві студентів для вивчення слов'янської культури, Товаристві взаємодопомоги російських жінок.

Бориса Олександровича запрошували для виступу в Тургенєвському артистичному товаристві зі спогадами про А. П. Чехова (1929 рік).

1929 року разом з І. О. Буніним, О. І. Купріним та іншими він підписав заклик «Группы русских писателей» із зверненням про матеріальну допомогу емігрантам-інвалідам.

1930 року у Белграді (Югославія) побачила світ його остання книжка «Лиза». Чимало літ Лазаревський вів емігрантський щоденник, писав спогади. Від 1932 року брав активну участь у паризькому «Українському Літературному Гуртку», а 1933 року очолив його.

1934 року «Український Літературний Гурток» організував пошанування Лазаревського у зв'язку з 40-річчям його літературної діяльності.

УКРАЇНА ЖИЛА В ЙОГО ДУШІ

«Це частина мого серця».

Б. Лазаревський

Є очевидним, що перебуваючи у Чехословаччині, Борис Олександрович зустрічався з українським політичним і громадським діячем, поетом, публіцистом Микитою Шаповалом (1882–1932), який на той час очолював Український Громадський Комітет, втілював у життя багато українських культурних і освітніх проєктів. Вони були знайомі ще до революції.

1924 року Лазаревський у листах звернувся до нього з проханням видати його українську книжку (8 оповідань), цитуємо перший з листів від 5 січня 1924 року (зі збереженням орфографії):

«Іменем святим України прохаю Вас – видайте мою книжку із тім своє ручним моїм малюнком, що дав я Вам на храненія. Не хочу вмерти не побачивши своєї книжки української. Здоров'я моє реїнуло та й дуже...».

Довідка: На малюнку, що зберігається в архіві, кольоровими олівцями намальовані дві хатини і біля них тополі. Письменник казав про нього: **«ТО МОЯ СВЯТИНЯ».**

Не дочекавшись відповіді, 22 березня 1924 року надіслав М. Шаповалу другого листа:

«Не для себе хочу видать книжку, а за для земляків, бо як умру, то ніхто не видасть їх!...Землякам політика, а мені здається треба вперед культура і література».

У всіх аспектах 1924 рік був дуже складним для українських політичних емігрантів.

Микита Шаповал записав тоді у щоденнику: *«Видавництва, мабуть, не буде. Вони бояться книжки. Українська книжка створить Україну».*

Чим менше залишалось надії на повернення в Україну, тим більше серце Бориса Олександровича тривожили спогади про рідний край.

Збірник його оповідань **«Голос батьківщини»**, який вийшов у Парижі 1928 року, підтверджує душевні переживання письменника. У ньому вісімнадцять оповідок, які написані, в основному, у Німці і Парижі. Кожен твір містить часточку минулого – недавнього і давнього. Розповідь в оповіданнях ведеться від першої особи, перед читачем сам Борис Лазаревський.

Давнє минуле – це здебільшого, час дитинства і юності автора, які пройшли у Гирявці, Конотопі, Полтаві, Києві. Письменник звертається саме до місця свого народження – відчуваючи свою малу Батьківщину як джерело найглибших і найчистіших переживань. Він любовно згадує дорогий серцю *«...чудесний шлях – велику дорогу, обсажену столітніми вербами, що пролягла вздовж яскраво-зеленого, повного бекасів та диких качок болота «Ромен» – повз села Полтавської губернії: Бубни, Мокиївку й Хмельове, до самої річки Сули та закуреного, але гарного містечка Ромен, що стоїть над нею».*

Роки дитинства і юності, проведені в Україні, на якомусь етапі в еміграції стають для нього ближчими, яскравішими, вони викликають найбільші емоції, ніж подальший час. Думається, це пов'язано з козацьким родоводом Лазаревського, наявним у ньому глибоким закоріненням в українській культурі, до того ж, Борис Олександрович не міг не перейнятися історичними дослідженнями свого батька історії Лівобережної України.

Українство письменника проявляється вже в першому оповіданні збірки **«Голос батьківщини»**.

Він розповідає про одну з численних зустрічей, що були в його емігрантському житті. Щемливість цієї зустрічі із земляком, родом з Полтавщини (с. Бубни), продиктована живим у авторові відчуттям, що саме природі України зобов'язані мешканці цієї благодатної землі своїми дивними талантами.

«Тихі води Ромену [річки] і яскраво-жовта стіна жита, що спіє, на синім тлі неба» дали можливість *«викувати»* і *«викохатися»* дивному голосові їхнього власника, полтавця.

Цей голос зберігає той неповторний тембр, огласовку народного співу, які ніколи не зникають з пам'яті... Це одразу видає в ньому, на думку автора, українське коріння:

*Тихо, тихо
Дунай воду несе,
А ще тихше
Дівка русу косу чеше.*

Автор додає: *«Чував я в ранньому дитинстві, як співав ці слова мій батько, а потім виспівували ми її – вже коли були студентами. І хоча мелодія була іншою, але другий бас справляв своєю журбою і своєю незвичною ніжністю, хоча і не таке ж саме, але також на все життя незабутнє враження».*

Лазаревський побудував більшість оповідань саме на перегуку сьогодення і минулого, яке в душі і серці назавжди.

Образи рідної домівки виникають у його уяві навіть тоді, коли він дивиться у відкрите вікно на паризьке небо і бачить три зірочки, які світяться. Згадується: *«в селі, де «він виріс», вони «завжди стояли опівночі над конюшнею, а тепер на тому місці, можливо, купка обгорілих балок, може, і їх спалили на паливо».*

Яка подія б не відбулася з письменником у Парижі, вона знаходить паралель, відлуння у минулому. В оповіданнях знайшли відображення і паризька богема, і «дно» міста, люди, з якими зводило його емігрантське життя. Ось бідна, хвора дівчина Софі, відвідавши яку у лікарні, автор

дивується її прозорливості: *«Ти мені тут допомагаєш, а там, на твоїй батьківщині, хто-небудь допоможе твоїм дітям»*. І зашемить серце за дочками, особливо, за молодшою, яка ніколи не бачила свого батька.

У замальовці «Дзвін» дзвін на ратуші змушує віднайти в пам'яті залізничний вокзал українського містечка Конотоп.

Це місце, де круто змінювалось життя: *«закінчувались канікули, і відбувався переїзд у велике місто на цілу зиму...»*.

Згадується, як він проводжав у холодну Москву *«худеньку, гостроносеньку»* курсистку Женю. Як думалось тоді – на одну зиму, а виявилось – назавжди. Тут те, що і в житті автора, він думав, що покидає Батьківщину ненадовго, а вийшло зовсім інакше...

Його оповідання зі збірки **«Голос батьківщини»** змушують нас думати, що минуле для нашого земляка вагоміше, ніж будь-які, навіть щасливі можливості, що відкривали йому майбутнє. А минуле – це образ рідної української землі.

Борис Олександрович шукав на чужині можливості доторкнутися до рідного, українського. Наприклад, був читачем Української Бібліотеки імені С. Петлюри в Парижі, в якій донині дбайливо зберігаються кілька томів **«Золотої книги»** її відвідувачів. Так, книга перша, що датується 1930–1966 рр. містить, в т. ч., і автограф Бориса Лазаревського.

Він їздив до містечка Шампінї, щоб зустрітися з українським композитором, хоровим диригентом О. А. Кошицем (1875–1944), відвідав кладовище Монпарнас, де похований полтавець С. В. Петлюра (1879–1926).

Відзначав, що могила Петлюри вся в квітах і вінках *«наших національних жовто-блакитних»*.

ОСТАННІЙ АКОРД

Я умру від життя...

М. Семенко (1892–1937),
український поет-футурист

Останні роки життя в еміграції письменник перебував у великій бідності. Це підтверджує замітка з книги дочки О. І. Купріна Ксенії «Купрін – мій батько»: *«Увечері, коли нарешті наступала тиша, приходив до нас старий самотній письменник Борис Лазаревський. Жадібно... хапався на їжу, в якій ми не могли йому відмовити».*

Помер 24 вересня 1936 року, на 66-ому році життя від розриву серця, на паризькій станції метро Богренель. Емігрантська газета «Останні новини» від 25 вересня 1936 року повідомила цю прискорбну звістку.

В оповіданні І. О. Буніна «В Парижі» описані обставини смерті Лазаревського: *«... Він помер у вагоні метро, читаючи газету, раптом відкинув до спинки сидіння голову, завів очі...».*

Тіло було перевезене у лікарню Бусіко. Похований 28 вересня на паризькому кладовищі Тіс за рахунок редакції українського журналу «Тризуб», з яким співпрацював.

СПОГАДИ. ЦІКАВІ ФАКТИ

*Спогади – це чарівний одяг,
що від вживання не зношується.*

Р. Стівенсон (1850–1894),
шотландський письменник

Доля унікального образу

Великим другом Т. Г. Шевченка був дядько Бориса Олександровича Михайло Матвійович Лазаревський (1818–1867). Рання смерть Михайла спонукала художника Г. Честахівського (1820–1893) написати ікону *«Святий Тарасій і святий Михайл»*, на лицьовому боці якої, знизу дошки, написано (подаємо дослівно):

*«Вічна пам'ять и добра слава вірним товаришам
Тарасу Григоровичу Шевченку и Михайлу Матвіевичу
Лазаревскому. Року Божого 1867, місяця серпня»*

Племінник Михайла Матвійовича Борис Олександрович Лазаревський писав: *«Цікавлячись долею і діяльністю братів мого батька, я склав собі про кожного з них певне уявлення. І для мене безсумнівно, що Михайло Матвійович справді все своє життя віддав великому другові і полегшив багато його страждань.*

У церкві мого рідного села Гирявки (нині – с. Шевченкове Конотопського району) зберігається... ікона св. Тарасія і Михайла. У величезній літературі про Шевченка я досі не зустрів ні згадки про цю ікону, ні її знімки». (Нива. – 1914. – № 8. – С. 154).

У 90-х роках минулого століття ікона святих Тарасія і Михайла зберігалася у Свято-Вознесенській церкві м. Конотопа. Священнослужителі та парафіяни храму свято берегли її як дорогу їхньому краю реліквію. З благословення Предстоятеля Української Православної Церкви Блаженнішого Володимира, митрополита Київського і всієї України, Преосвященніший Інокентій, єпископ Конотопський і Глухівський, передав ікону в Київську Митрополію УПЦ для реставрації.

Нині ікона святителя Тарасія та преподобного Михаїла зберігається в домовому храмі в ім'я святителя Миколая Чудотворця, що при Предстоятельській резиденції у Києво-Печерській Лаврі.

«Ви – вільна людина»

(уривок з нарису Б. Лазаревського «А. П. Чехов»)

«Я запитав Чехова, що він думає про одне з моїх оповідань. Він похвалив:

– Чудове оповідання, відмінне оповідання...

– У голосі Антона Павловича мені почулося бажання не за заслугами приголубити мене своїм відгуком. Я помовчав і сказав:

– Знаєте, у вашому «Острові Сахаліні» описаний один з каторжан, колишній персидський принц, який клеїть «незграбні» конверти. Далі ви пишете, що подивилися на його роботу й сказали: «Дуже добре», чим принесли йому велику втіху. Ось так і зі мною...

Чехов спохмурнів.

– Бачте, то був каторжанин, і потребував ласкавого слова, а ви вільна людина...».

«Мистецтво... знає тільки правду...»

(З відповіді Б. Лазаревського К. Чуковському на анкету «Революція і література» [13.11.1906 р.]

«Мистецтво не знає добра і зла, воно знає тільки правду, яку кожний бачить по-своєму. Можна писати бездарно про глибоко симпатичні явища і дуже талановито про негативні.

Сила художньої творчості не в темі, а в щирості автора. Чим більший талант, тим миліші йому теми вічні...

Письменник не раб і не лакей і не може підносити публіці лише ті страви, які подобаються більшості. Він дає людям виключно те, що сам глибоко пережив, – набагато раніше, ніж зобразив на папері».

«Найважливіше» – щоденники

«Зробив я більше своїми безглуздими щоденниками, чим оповіданнями».

Б. Лазаревський
(оцінка своєї творчості)

«Найважливіше, що залишилося після нього, – це, за різними підрахунками, близько 60 зошитів щоденників, розкиданих в даний час в різних архівах».

Щоденники, які Лазаревський вів усе життя, починаючи з 1886-го (майже всі зошити з дореволюційними записами збереглися), цікаві не лише тим, що в них автор досконально й детально записував події свого досить насиченого життя, розмови з письменниками, артистами, художниками, але й тим, що він мав звичай вклеювати до них одержані листи, запрошення, даровані фотографії, накидати шаржі, замальовувати побачене (він непогано малював), що робить їх і пам'ятником побуту епохи, що відійшла.

Особливо цим багаті його щоденники емігрантського періоду, з яких, мабуть, збереглася тільки незначна частина.

Щоденники за 1925 і 1928–1929 роки були знайдені 1945 року в румунському місті Крайова військовими кореспондентами, поетами: полтавцем І. І. Гончаренком (1908–1989) і Б. А. Слущьким (1919–1986) «у купі книг, винесених на вулицю, і в яких люди, що проходили мимо, порпались, переглядали, виривали те, що подобалося». (М. Михайлова і О. Демидова).

Довідка: *(Іван Іванович Гончаренко написав про знахідку в українському часописі «Радуга» лише через два десятиліття після війни. «Щоденник» за 1925 рік після смерті Б. А. Слущького був переданий рідними до РДАЛМ (Москва), а «Щоденники» за 1927–1929 рр. зберігаються у родині поета І. І. Гончаренка).*

Цінитель жінок

С. М. Сергєєв-Ценський, письменник:

- *«Про що ж ви пишете?» – запитав я Б. Лазаревського.*
- *Виключно про жінок! – з великим пафосом відповів він.*

- *Про всяких жінок, всіх станів. Я можу бути сміливо названий психологом жіночої душі... Я не перестаю вивчати, так як це, зрозуміло, матеріал обширний».*

Г. В. Алексєєв (1892–1938), письменник:

На одному з банкетів у київському ресторані з приводу відкриття нової газети Б. Лазаревський підійшов до дівчат-друкарок з тією принадливою, простодушною легкістю, посмішкою, з якою, можливо, він один з письменників і вмів підійти до жінки:

«Лазаревський напише про Вас, славні дівчата, розповідь невибагливо, але ніжно. Ви зачепили в серці письменника, близькі до дівочого серця заповітні струни».

«Жертва кохання»

(з жартівливого вірша О. І. Купріна, присвяченого Б. Лазаревському):

Ты смешон с седыми волосами...

Что на это я могу сказать?

Что любовь и смерть владеют нами?

Что велений их не избежать?

Все твердят, что Вы друг другу пара.

Между вами только восемь лет...

Я тебе для свадебного дара

Присмотрю рубиновый браслет

СВІТЛИНИ З СІМЕЙНОГО АЛЬБОМУ

Родина Лазаревських

Борис Лазаревський з дружиною

*Батько, Олександр Матвійович
Лазаревський, видатний історик*

*О. М. Лазаревський серед суддів
Ніжинського окружного суду*

Борис Лазаревський

ЛІТЕРАТУРА

Твори Б. О. Лазаревського

(надруковані на батьківщині у 80-их, 2000-их рр.)

Лазаревський Б. Темна ніч : [оповідання] / Б. Лазаревський // Всесвіт. – 2008. – № 7–8. – С. 179–183.

Лазаревський Б. Обличчя Симона Петлюри / Б. Лазаревський // Самостійна Україна. – 2001. – ч. 2. – С. 3.

Лазаревский Б. Антон Павлович Чехов : [нарис] / Б. Лазаревский // Чехов в воспоминаниях современников. – Москва, 1986. – С. 567–582. – (Серия литературных мемуаров).

Лазаревский Б. Доктор; В лесу : рассказы / Б. Лазаревский // Писатели чеховской поры : избранные произведения писателей 80–90 гг. : в 2-х т. – Москва, 1982. – Т. 2. – С. 346–384.

Про Б. О. Лазаревського

Береговий С. І. Борис Лазаревський про повсякденне життя еміграції в Парижі (за матеріалами щоденника «Ma Vie» : (1927–1929 рр.) / С. І. Береговий // Вісник Черкаського університету. – 2020. – № 1. – С. 102–109.

Усенко П. Г. Лазаревський Борис Олександрович / П. Г. Усенко // Енциклопедія Сучасної України / П. Г. Усенко. – Київ, 2016. – Т. 16. – С. 461.

Требіна Н. «Не забудь про нас, земле святая...» : [до 145-річчя від дня народження Б. О. Лазаревського] / Н. Требіна // Край. – 2016. – Лютий (№ 142). – С. 19–20; Вісті. – 2011. – 19 серп. – С. 9.

Гончаренко О. Як воювали українці в часи російсько-японської війни : [згадується про українськість Б. Лазаревського] / О. Гончаренко // Літературна Україна. – 2015. – 19 берез. – С. 13.

Гончаренко О. Зустріч з Олександром Кошицем : [із записів письменника Б. Лазаревського] / О. Гончаренко // Українська музична газета. – 2014. – квіт.-черв. (№ 2). – С. 12.

Лазаревський Борис Олександрович: [біографія] // Українці Санкт-Петербурга, Петрограда, Ленінграда... / ред. В. І. Сергійчук. – Вишгород : Сергійчук М. І., 2013. – С. 339–340: фото.

Піскун В. М. «Землякам політика, а мені, здається треба вперед культура і література» : (листи Б. Лазаревського до М. Шаповала) / В. М. Піскун // Сумський історико-архівний журнал. – 2010. – № VIII–IX. – С. 124–128.

Павловский И. Ф. Лазаревський Борись Александровичь : [железнодорожник, писатель] / И. Ф. Павловский // Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века / И. Ф. Павловский. – Харьков, 2009. – С. 22. – (дополнение).

Ротач П. Лазаревський Борис Олександрович / П. Ротач // Полтавська Шевченкіана : спроба обл. (крайової) Шевченківської енциклопедії : у 2-х кн. / П. Ротач. – Полтава, 2009. – Кн. 2 : Л–Я. – С. 15.

Усенко П. Г. Лазаревський Борис Олександрович / П. Г. Усенко // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол. В. А. Смолій та ін. – Київ, 2009. – Т. 6 : Ла–Мі. – С. 23 : іл.

Михайлова М. Образ України в збірнику Б. О. Лазаревського «Голос батьківщини» / М. Михайлова // Всесвіт. – 2008. – №7–8. – С. 75–79 : портр.

Ротач П. П. Лазаревський Борис Олександрович / П. П. Ротач // Розвіяні по чужині: полтавці на еміграції: короткий біобібліографічний довідник / П. П. Ротач. – Полтава, 1998. – С. 80–81.

Кутинський М. Некрополь України : [Ф. Д. Кушнерик; Б. О. Лазаревський; О. З. Лазарєв; В. Ф. Лазурський] / М. Кутинський // Дніпро. – 1997. – № 5-6. – С. 140–144.

Ротач П. П. Лазаревський Борис Олександрович / П. П. Ротач // Українська літературна енциклопедія. – Київ, 1995. – Т. 3. – С. 125.

Бунин І. А. В Париже : [оповідання] / І. А. Бунин // Избранные произведения / І. А. Бунин. – Москва, 1984. – С. 639–648. – (Б-ка класики).

Гитович Н. І. Записи о Чехове в дневниках Б. А. Лазаревского / Н. І. Гитович // Литературное наследство. – Москва, 1977. – Т. 87. – С. 319–356.

Гончаренко І. Неопубліковані листи А. І. Куприна / І. Гончаренко // Радуга. – 1966. – № 4. – С. 151–154.

Науково-виробниче видання

ВІН ЖИВ УКРАЇНОЮ...

*до 150-річчя від дня народження та 85-річчя пам'яті
письменника Б. О. Лазаревського*

Біобібліографічний нарис

Упорядник: *Надія Михайлівна Требіна*

Редактор *Г. С. Волкова*

Комп'ютерний набір *Н. М. Требіна*

Комп'ютерна верстка *О. М. Якубовський*

Відповідальна за випуск *С. В. Сичова*

Підписано до друку 02.02.2021. 32 стор. Тираж 4 прим.

Обласна бібліотека для юнацтва імені Олеса Гончара

36039, м. Полтава, вул. Гончара, 25а

[http:// libgonchar.org](http://libgonchar.org)

E-mail: pobugonchara@ukr.net